

Neoliberal Küreselleşme ve Sosyal Politikada Dönüşüm

Yavuz Yaşar*

Gülbiye Yenimahalleli Yaşar**

Özet

Sosyal politikanın kökenleri kapitalizmin doğuşuna dayanmakla birlikte, kapitalizmin sürekli değişen ve kendini yenileyen yapısı nedeniyle sosyal politika kavramı ve uygulamaları da sürekli bir değişim ve dönüşüm göstermektedir. Bu değişim ve dönüşümlerin, neoliberal küreselleşme döneminde kapitalizmin önceki evrelerine göre çok daha farklı bir yanı olduğu gerçektir. Çalışma, söz konusu değişim ve dönüşümlerin gerisinde yatan *ideolojiyi* tarihsel ve eleştirel bir bakış açısıyla ele almaktadır. Çalışmanın nihai amacı, gerek uygulanan politikalar ve gerekse kavramsallaştırma bağlamında, neoliberal küreselleşme sürecinin sosyal politika üzerindeki etkisini anlayarak, gelecekte bu konuda yapılacak çalışmalara kavramsal ve yöntemsel bir çerçeve çizmektir. Bu kapsamda çalışmada liberalizm; klasik liberalizm, refah liberalizmi ve neoliberalizm olarak üç farklı evreye ayrılarak ele alınmaktadır. Bu farklı üç evrede sosyal politikanın kavramsallaştırılması ve uygulamaları özellikle yoksulluk, sağlık ve emeklilik bağlamında tartışılmakta, neoliberal ideolojinin küresel ölçekte kanıksanması ve kabulünün tarihsel, ekonomik, siyasi ve sosyal nedenleri incelenmektedir. Çalışma, neoliberal ideolojinin sosyal politikanın kuramsallaştırılmasından uygulamalarına kadar uzanan dönüşümü tartışmakta, gelecekte sosyal politika alanında yapılacak çalışmalar için gerekli geniş ve eleştirel bakış açısı ile ilgili sonuçlarla neticelenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Neoliberal küreselleşme, sosyal politikada dönüşüm, neoliberalizm.

Neoliberal Globalisation and Transformations in Social Policy

Abstract

Although the origins of social policy date back to the genesis of capitalism, conceptualization and implementation of social policy is subject to a constant change in line with ever changing dynamics and accompanying reproduction of capitalism itself. The difference of such changes relative to earlier phases of capitalism can be observed clearly during neoliberal globalisation. The present study aims to demonstrate that by investigating the underlying ideology of the period from a historical and critical perspective in order to build a conceptual and methodological framework for our future studies in the area of social policy. Therefore, the study begins with identifying three major variants of liberal ideology (i.e., classical, welfare, and neoliberal) and discusses different conceptualization and implementation of social policies-particularly poverty, health and health care, and retirement. Having proposed and discussed the economic, political, and social factors that led to global acceptance and internalization of neoliberal

* Doç. Dr., University of Denver Economics Department, yyasar@du.edu

** Yrd. Doç. Dr., AÜ Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Kurumları Yöneticiliği Bölümü, gulbiyey@gmail.com

ideology from a historical perspective, the study demonstrates how neoliberal ideology radically changed the conceptualization and implementation of social policies. The study ends with some conclusions regarding a necessary and critical perspective for future studies in the area of social policy that is based on the awareness of the role of ideology in general and neoliberal ideology in particular.

Keywords: Neoliberal globalisation, transformation in social policy, neoliberalism.

I. Giriş

Günümüzde bir yandan geleneksel refah devleti musalla taşına yatırılırken, diğer yandan sosyal politikaya giderek artan bir vurgu göze çarpmaktadır. Bu çelişkili durum, neoliberal küreselleşme dönemini yaşadığımız bu dönemde, sosyal politika ve refah devletinin yeniden tanımlanması ile ilişkilidir. Neoliberal görüşe göre tam istihdam, bölüşüm ve giderek maliyeti artan kapsamlı sosyal güvenlik harcamaları artık mümkün değildir. Çünkü artık ekonomik küreselleşme, esnek emek piyasaları, aile yapısının değişimi ile çok daha karmaşık hale gelen demografik yapı nedenleriyle giderek çözülmekte olan geleneksel toplumsal sınıf yapıları ile nitelenen Fordist veya modern sonrası bir “risk toplumu” ve dünya söz konusudur.¹ Bu yeni risk toplumunda yoksulluk, işsizlik, emeklilik ve sağlık gibi “müşterek riskler” ile mücadele, sosyal politikanın “müşterek risklerin idaresi” olarak görülmesine yol açmıştır. Sosyal harcamalar “beşeri sermaye”ye yöneltilerek bireysel fırsatların artırılmasına odaklanmıştır. Refah devleti de giderek artan uluslararası rekabetle uyumlu hale getirildiği durumlarda mümkündür. Bu nedenlerle geleneksel refah devleti ve sosyal politikalardan vazgeçilmelidir.²

Sosyal politikanın kökenleri kapitalizmin doğuşuna dayanmakla birlikte, kapitalizmin sürekli değişen ve kendini yenileyen yapısı nedeniyle sosyal politika kavramı ve uygulamaları da sürekli bir değişim ve dönüşüm göstermektedir. Bu değişim ve dönüşümlerin, neoliberal küreselleşme döneminde kapitalizmin önceki evrelerine göre çok daha farklı bir yanı olduğu gerçektir. Bu nedenle çalışma, söz konusu kavramsallaştırmanın gerisinde yatan *ideolojiyi* tarihsel ve eleştirel bir bakış açısıyla ele almaktadır. Bu durum kaçınılmaz olarak bir takım genellemeler ve genel eğilimleri incelemeyi beraberinde getirmektedir. Ancak bu tercih, sosyal

1 Peter Taylor-Gooby (1997). “In Defence of Second-best Theory: State, Class and Capital in Social Policy”, *Journal of Social Policy*, C.26, S.2, s. 171.

2 Ben Fine (2002). *The World of Consumption: The Material and Cultural Revisited* (2nd edition), London: Routledge; Taylor-Gooby, 1997.

politikanın yerel ve kendine özgü dinamikleri ve belirleyicileri olduğu gerçeğini göz ardı etmemektedir. Çalışmanın nihai amacı ise gerek uygulanan politikalar gerekse kavramsallaştırma bağlamında, neoliberal küreselleşme sürecinin sosyal politika üzerindeki etkisini anlayarak, gelecekte bu konuda yapılacak çalışmalara kavramsal ve yöntemsel bir çerçeve çizmektir.³

Çalışma, (refah) devlet(i), sosyal politika ve ideoloji kavramlarının anlamlarına açıklık getirilerek başlamaktadır. Bu amaçla liberalizm; klasik liberalizm (1700'ler-1930'lar), refah liberalizmi (1930'lar-1970'ler) ve neoliberalizm (1970'ler-günümüz) olarak üç farklı evreye ayrılarak ele alınmaktadır. Bu farklı üç evrede sosyal politikanın kavramsallaştırılması ve uygulamaları sırasıyla üçüncü, dördüncü ve beşinci bölümlerde tartışılacak, neoliberal ideolojinin küresel ölçekte kanıksanması ve kabulünün tarihsel, ekonomik, siyasi ve sosyal nedenleri altıncı bölümde ele alınacaktır. Yedinci bölümde, neoliberal ideolojinin sosyal politikanın kuramsallaştırılmasından uygulamalarına kadar uzanan dönüşüm tartışılacaktır. Çalışma, gelecekte sosyal politika alanında yapılacak çalışmalar için gerekli geniş ve eleştirel bakış açısı ile ilgili sonuçlarla neticelenecektir. Çalışma, sosyal politikanın yoksulluk, emeklilik ve sağlık sistemleri ile sınırlı tutulmuştur. Ancak, bu unsurların kalkınma politikası açısından oynadıkları roller de dikkate alınmıştır.

II. Devlet, Sosyal Politika ve Liberalizmin Üç Hali

Günümüzde sosyal politika çoğu zaman, yüzeysel ve yanıltıcı bir şekilde, kendine özgü programlar (sağlık, emeklilik, yoksulluk vs. gibi) çerçevesinde ve (refah) devletin(inin) bu programlar aracılığıyla müşterek risklerin (işsizlik, yoksulluk, barınma, vs. gibi) idaresi bağlamında tanımlanıp tartışılmaktadır.⁴ Bir diğer sorunlu yaklaşım, sosyal politikayı dar anlamda, emek-sermaye mücadelesinde emek lehine ve mücadeleyle kazanılmış ya da gasp edilmiş ödümler olarak değerlendirmektedir. Ne yazık ki her iki anlayış ve bakış açısı da sosyal politikanın birbirleriyle her zaman doğrusal olarak ilintili olamayan öğelerin karmaşık yapısını, tarihsel kökenlerini, kapitalizm ile birlikte sürekli devinen ve değişen işlevlerini göz ardı etmektedir. Bu nedenle sosyal politikayı eleştirel bir politik iktisat bakış açısı ile ait olduğu tarihsel çerçevede tanımlamak ve değerlendirmek oldukça önemli ve gereklidir.

Sosyal politikanın tarihsel kökleri kapitalizmin doğuşuna (İngiliz Yoksulluk Yasaları, İngiliz Fabrika Yasaları, vs.) kadar gider ve bu anlamda modern (çağcıl)

3 Bu konuda Türkiye'de de kayda değer bir literatür oluşmuştur. Ancak bu çalışma, Türkiye'de sosyal politika alanındaki literatüre yönelik değerlendirmeyi kapsam dışında bırakmıştır.

4 Fine, 2002.

ve/veya kapitalizme özgü bir durumdur.⁵ Bu açıdan bakıldığında, sosyal politika (refah) devletin(in) emek gücünün kendini yeniden üretmesi ve dolayısıyla sermaye birikiminin bekâsını hedef alan çabaları etrafında tanımlanabilir.⁶ Dolayısıyla, sosyal politikalar (ve refah devleti) görünüşte paradoksal bir işleve sahiptirler. Bir yandan kapitalist sistemde sömürülen emeğin kendini yeniden üretmesi için bir alan açma işlevi görürlerken, diğer yandan da uzun dönemde [sömürülen emekle] sermayenin birikiminin devamına yardımcı olurlar.⁷ Ancak bu saptama sosyal politikaların pasif olduğu ve hiç bir dönüştürücü kapasitesi olmadığı anlamına gelmemektedir.

Genelde devletin ve özelde refah devletinin sosyal politika ile ilişkisi bu bağlamda önemlidir. Örneğin, II. Dünya savaşıdan bu yana sosyal politikalarla neredeyse özdeşleştirilerek anılan refah devletini, günümüzde ana-akım iktisat kuramının tanımladığı gibi, müşterek/toplu risk idaresinden sorumlu bir kurum olarak görmek yanlıştır.⁸ Çünkü refah devleti, ekonomik ve sosyal yeniden üretim sistemi olarak kapitalizmin yarattığı çelişki ve çatışmaların bir parçasıdır. (Refah) devlet(i) sınıflararası mücadelenin geçici çözümü, sermayenin yeniden üretimi ve birikimi ve dolayısıyla sosyal ilişkilerin bütününe yeniden üretimi için siyasi bir alan yaratır.⁹ Böyle bir bakış açısından, sosyal politikaları ne *tamamıyla* emek-sermaye mücadelesinin (ya da sınıf savaşının) sonunda gasp edilmiş ödümler ne de *bütünüyle* [refah] devletin(in) bir lütfu ya da bir sosyal kontrol aracı olarak görmek gerekir.¹⁰

Bu temel tanımlamalar ışığında çalışma, sosyal politikanın neoliberal dönem içerisindeki dönüşümünü anlamayı amaçlamaktadır. Bu amaçla dönemin baskın *ideolojisi* neoliberalizm bağlamında, sosyal politikanın en temel programları olan yoksullukla mücadele, emeklilik ve sağlık sistemlerinin gelişmiş ve kalkınmakta

5 Joydeep Ghosh (2004). "Social Policy in Indian Development", Thandika Mkandawire (ed). *Social Policy in a Development Context*, New York: Palgrave Macmillan.

Ben Fine (2004). "Social Policy and Development: Social Capital as Point of Departure", Thandika Mkandawire (ed). *Social Policy in a Development Context*, New York: Palgrave Macmillan.

6 Ian Gough (1979). *The Political Economy of the Welfare State*, London: The Macmillan Press Ltd.

7 Gough, 1979, s. 55-56.

8 Fine, 2002, s. 187.

9 Gough, 1979, s. 56.

10 (Vurgu bize ait) Gough, 1979, s. 11, 56. Gough, bir arkadaşının kendisine Marksistlerin 1960'larda refah devleti ve sosyal politikaları sosyal kontrol aracı oldukları için eleştirdiklerini, 1970'lerde ise sosyal harcamalardaki kesintilere en ateşli şekilde karşı çıkanların yine Marksistler olduğunu ve bunun bir çelişki olduğunu söyler. Gough ise çelişkinin refah devletinin Marksist analizinde değil, refah devletinin kendisinde olduğunu belirtir.

olan ülkelerde geçirmiş oldukları dönüşüm incelenecektir. Ancak çalışma planını ve sınırlarını daha net bir şekilde açıklamakta yarar vardır.

İlk önce, neden *ideoloji* üzerinde durulmaktadır? Ya da neden neoliberal küreselleşmenin kuramı-varsa eğer- dikkate alınmamaktadır? Soruların yanıtını Alada'dan¹¹ alınılabilir yanıtlanabilir: Alada'ya göre "ideoloji ile kuram ayırımını çok net ve kesin yapabilmek zordur. Kuramın, varsayımları içinde önbilgi ve önyargı mevcut olmakla birlikte, somut hadiseler karşısında sürekli yenilenebilir ve/veya yanlışlanabilir özelliği vardır. İdeolojiler ise, ters somut hadiseler karşısında önbilgi veya önyargıların *değiştirilmemesi, değişmemesi, sadece amaca uygun küçük düzeltmelerle* yetinen bir tür kapalı önermelerdir. *Yeni liberalizmin iktisat ve kamu politikaları uygulamalarının kuramsal değil ideolojik önermelerden hareket ettiği düşünülebilir*".¹² Çünkü sosyal politika ile ilgili yazında, sosyal politikayı politik iktisat açısından ve kapitalist üretim tarzı ile kapitalizmin kurumları ve süreçleri bağlamında tahlil eden çalışmalar olduğu halde, aynı konuyu kapitalist üretim tarzı ile ideoloji bağlamında değerlendiren çalışmalar daha azdır. Ayrıca ideoloji, var olan üretim tarzını, kurumlarını ve süreçlerini ekonomik, sosyal ve politik açıdan meşrulaştırarak, sistemi bir arada tutarak, devamlılığında ve yeniden üretiminde çok önemli bir rol oynar.

Üzerine yoğunlaşılacak ideoloji olan neoliberalizmin anlaşılması ve çalışma açısından bir anlam ifade etmesi için neoliberal küreselleşmeden önceki dönemlerin de yine kendi ideolojileri çerçevesinde kısaca değerlendirilmesi gerekir. Dolayısıyla, ikinci olarak, sosyal politikayı içinde kavramsallaştırıldığı ve meşrulaştırıldığı ideolojilere denk düşen bir dönemselleştirme çabasına girilecektir. Ancak her dönemselleştirme çabasında olduğu gibi burada da kaçınılmaz olarak, tek tek sosyal politika örnekleri ve uygulandıkları ülkelerin kendilerine özgü karmaşık yapıları göz ardı edilmek zorunda kalınacaktır. Böyle bir girişimin doğuracağı sakıncalar olmakla beraber, getirebileceği kimi kazançların olacağı da düşünülmektedir. Her ne kadar basmakalıp bir benzetme olacaksa da amaç tek tek ağaçlara bakmaktansa ormanı görmeye çalışmaktır.

Ayrıntıları ve gerekçeleri izleyen bölümlerde tartışılan, kapitalizmin ve sosyal politikaların geçirdikleri tarihsel evrelere karşılık gelen üç değişik ideoloji saptanmıştır. Bunları liberal düşüncenin üç farklı hali olarak değerlendirmek de mümkündür. Klasik liberalizm dönemi (1700'lerden 1930'lara), Refah/Modern/Sosyal liberalizm dönemi (1930'lardan 1970'lere) ve Neoliberalizm dönemi (1970'lerden bugüne) olarak belirlenmiş bu ideolojileri tek tek ele almakta yarar görülmektedir.

11 A.Dinç Alada (2007). "Öncü İktisat Düşünürleri Yeni Liberalizme Karşı (Mı?)", *Toplum ve Bilim*, S.108, s. 167-185.

12 (vurgu bize ait).

III. Klasik Liberalizm (1700'lerden-1930'lara)

Endüstri devrimi ile hızla artan iş bölümü, teknolojik değişimler ve bu değişimler sonucu artan makineleşme ve emeğin fabrika disiplini ile kontrolü, ulusların zenginliğini ve sefaletini birlikte artırmıştır. Üretimde artan makineleşme ile birlikte üretim ölçeği hızla artmış, kapitalist ekonomiler daha en başından Adam Smith'in öngördüğü gibi rekabetçi değil, ama Karl Marx'ın öngördüğü gibi daha az rekabetçi olma yolunda belirtiler göstermiştir. Bir meta olarak emeğin sömürsü yarattığı sosyal sorunlar (yoksulluk, işsizlik, hastalık, vs.) ve sosyal gerilim (işçi ayaklanmaları, sosyalist düşüncenin ivme kazanması, vs.) dönemin yükselmekte olan ulus devletlerini uğraştıran en temel sorunlardan olmuştur.

Ulus devletler bu sorunlarla uğraşırken ilk olarak, feodalizmin hristiyan pederşahi ahlakı olarak da bilinen, güçlünün/zenginin zayıfın/fakirin güvenliği ve refahından pederşahi kontrol ve hayırseverlik aracılığıyla sorumlu olduğu ideolojiyi reddederek başlamışlardır.¹³ Eski ideolojiyi üç ana öğreti (psikolojik, ekonomik ve politik) ekseninde tanımlanan klasik liberal ideolojiyi benimseyerek terk etmişlerdir.¹⁴ Psikolojik öğreti, bireyi ve bireyin bütün eylemlerini özünde bencil, tembel, rasyonel ve atomistik olmak varsayımlarıyla açıklar. Ekonomik öğreti, kendi çıkarları ile hareket eden bireylerin edimlerinin serbest piyasanın görünmez eli aracılığıyla toplumsal gereksinimlere yanıt vererek toplumsal uyumu sağlayacağını iddia eder. Siyasî öğreti ise devletin sorumluluklarını en aza indirgeyerek ulusal savunma, bazı kamu hizmetlerinin ve yasal düzenin sağlanıp korunması olarak tanımlar.

Dönemin sosyal politikalarına bakıldığında, klasik liberal ideolojinin izlerini görmek mümkündür. Örneğin, dönemin Yoksulluk Yasası idarecilerinin, yoksul çocuklarını tekstil endüstrisinde yirmi bir yaşına dek en az yedi yıl çıraklık yapmaya zorladıkları ve çocukları bir sığır sürüsü gibi pazarlık yaparak kapitalistlere çıraklığa verdikleri bilinen gerçeklerdir.¹⁵ Benzer bir şekilde, Fransız ihtilalinin anıları daha tazeyken, ücretlerin artırılması, çalışma saatlerinin azaltılması ve sendikalaşma talepleri ile artan emekçi isyanları, 1799 yılındaki Sendikalaşma Yasası ile önlenmeye çalışılmıştır.¹⁶ Dönemin düşünürlerinden Malthus ise kendi nüfus kuramından hareketle nüfusun gıda üretiminden daha hızlı artacağını ileri sürerek alt sınıfların nüfusunun hızla artmaması için açlıktan ölümün önüne geçilmemesi

13 Emery Kay Hunt (2003). *Property and Prophets: The Evolution of Economic Institutions and Ideologies* (7th edition), New York: M. E. Sharp.

14 Hunt, 2003, s. 44-53.

15 Paul Mantoux (1927). *The Industrial Revolution in the Eighteenth Century*, New York: Harcourt Brace, s. 410-411; Hunt, 2003, s. 67.

16 Hunt, 2003.

gerektiğini savunmuştur.¹⁷ 1795 Yoksulluk Yasasını yürürlükten kaldıran 1834'teki yeni Yoksulluk Yasası, klasik liberalizmin belki de en açık sosyal politikası olmuştur. Yeni yasa, herkesin piyasada önerilen ücretleri kabul ederek bir işe girmesi gerektiğini, bunun mümkün olmadığı veya tercih edilmediği durumlarda ise kişinin devletten alacağı yoksulluk yardımı miktarının piyasadaki en düşük ücretten çok daha düşük bir ücret olarak belirlenmesini -ki kişi hem küçük düştüğü hissine kapılsın hem de iş aramaya mecbur edilsin- gerektiriyordu.¹⁸

Özetle, sosyal politika açısından bakıldığında, klasik liberal dönem diye adlandırabileceğimiz yıllar (1700'lerden 1930'lara) serbest piyasa ve bireysel özgürlükler çerçevesinde tanımlanan bir kapitalizmi savunur. Pratikte ise ulus devletin sosyal politikalarını hem artan sınıflararası mücadeleye karşı verdiği ödümler açısından, hem de aynı ödünleri kapitalizmin ve sosyal ilişkilerinin yeniden üretiminde kullanılan araçlar olarak görmek mümkündür. Daha açık bir ifadeyle, bu görünürde çelişkili ilişkiyi Polanyi'nin (1944)¹⁹ "ikili devinim" (double movement) olarak adlandırdığı durumun belki de en yalın hali olarak görmek mümkündür. "İkili devinim"de bir yandan kapitalizm ekonomik ve politik alanları birbirinden ayırıştırarak piyasanın toplum yaşamının her alanına yayılmasına ve hükmüne neden olurken diğer yandan bu eğilime karşı eğilimden zarar görenlerin direnmesi söz konusudur. Bu anlamda, dönemin sosyal politikalarının piyasanın yaşamın her alanına yayılmasındaki rolü inkar edilemeyecek denli açıktır. Fakat aynı şekilde bu eğilime karşı gerek kapitalizme geçiş döneminde ve gerekse Endüstri Devrimiyle birlikte artan emeğin sömürsünü, işsizlik, yoksulluk ve sefaletle karşı kaçınılmaz bir tepki olarak işçi sınıfının direnişi sosyal politikaların uygulanmasını zorunlu kılmıştır. Dahası sosyal politikalar, her ne kadar kısıtlı da olsa, ilk kez bir hak olarak görülmüşlerdir.

IV. Refah Liberalizmi (1930'lardan-1970'lere)

Geleneksel olarak Bismarck'ın 1870'lerde Almanya'da gerçekleştirdiği tutucu reformlar, refah devletinin ilk örneği olarak gösterilir. Bu gelişme belki de klasik liberal ideolojinin egemenliğinin sonu ve refah liberalizminin ilk işareti olarak değerlendirilebilir. Bismarck'ın başlattığı sosyal güvenlik sistemleri, geçmişin pederşahi kontrol ve hayırseverliğe dayalı sosyal politikalarından liberal bir uzaklaşma çabasının sonucunda ortaya çıkmıştır. Söz konusu uzaklaşma sosyal güvenliğin getirdiği faydalara hak kazanma temelinde, devletin rolünün refahın sağlanması ve korunması anlamında azaltılması, ama aynı zamanda zorunlu katkı

¹⁷ Hunt, 2003.

¹⁸ Hunt, 2003.

¹⁹ Karl Paul Polanyi (1944). *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Beacon Hill, Boston: Beacon Press.

paylarının talebi ile bir o kadar da artırılması yoluyla gerçekleşmiştir.²⁰ En azından Bismarck Almanya'sında bu liberal dönüşümün başka getirileri de olmuştur.²¹ Bu getiriler sağlıklı bir emek gücü ve ordu yaratarak ve sınıflararası gerilimi azaltarak emek verimliliğinin ve askeri gücün artırılmasıdır.²²

1930'larda ABD'deki finansal piyasalarda başlayıp hızla ABD ve dünya ekonomisinin geri kalanına yayılan Büyük Bunalım ve ardından gelen II. Dünya Savaşı, sistemin bekâsı için klasik liberal anlayışın aksine, devletin ekonomiye müdahalesini ve aktif rol oynamasını gerektirmiştir. Baskın seri üretime dayalı sermaye birikim biçimi olan Fordist rejim ve bu rejimle uyumlu bir talep sistemi yaratılmıştır. ABD'de pragmatik nedenlerle başlayan "Yeniden Yapılaşma" (New Deal) politikaları kısa süre içerisinde Keynezyen iktisat kuramı ile kendine kuramsal bir dayanak bulmuştur. 1930'lardaki Büyük Bunalım, sosyal politikaların altında yatan ideolojide, kavramsallaştırmalarında ve uygulamalarında önemli bir değişim yaratmıştır.

Serbest piyasa ideolojisinin iflasıyla birlikte, klasik liberalizm yerini sivil toplum ve hakları, sosyal adalet ve devletin ekonomik ve sosyal yaşama müdahalesinin meşruluğuna vurgu yapan refah liberalizmine terk etmiştir. Bu yeni ideoloji ile uyumlu olarak (ulus) devlete sosyal politikayı kavramsallaştırma, sınırlarını çizme ve uygulama görevi verilmiştir. Bir başka gelişme ise benzer sorumlulukların uluslararası kuruluşlar ile birlikte gerçekleştirilmesi ve gelişmekte olan ülkelerde izlenecek kalkınma politikalarının aynı doğrultuda belirlenmesi olmuştur. Örneğin, sosyal güvenlik konusunda ilke 1943'te savaş-sonrası sosyal politika düzenini belirleyen Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Philadelphia Beyannamesi idi.²³ Beyanname, Amerikan Başkanı Roosevelt'in önderliğinde, Almanya'da Nazizmin yükselmesine katkıda bulunan küresel kriz, enflasyon ve yoksulluk faktörlerinin yeni bir dünya savaşının çıkmasına neden olmaması için kamu idaresinde emeklilik sistemlerinin kurulmasını, işsizlik sigortası, halk sağlığı ve sosyal yardım sistemlerinin sosyal barış adına hayata geçirilmesini

20 Paul Starr (1982). *The Social Transformation of American Medicine: The Rise of a Sovereign Profession and the Making of a Vast Industry*, Basic Books, s. 238.

21 Starr, 1982.

22 Benzeri bir anlayışı ve gelişimi Avrupa'nın geri kalanında gözlemek mümkün iken, örneğin, ABD'de gözlemek mümkün değildir. ABD bireyselliğe dayalı, serbest piyasacı ve devlete düzenleme rolü vermeyen klasik liberal ideolojisi; sosyalist ve işçi hareketlerinin zayıf olduğu tarımsal ve fırsatçı bir toplumsal dokusu; işçi sınıfınca başlatılan "hastalık fonları"nın az gelişmiş olması gibi nedenlerle 1930'ların Büyük Bunalım'ına dek Avrupa'daki sosyal politika ve refah devleti örneklerinden etkilenmemiştir (Starr, 1982).

23 Mitchell A. Orenstein (2008). "Global Pension Policy", Nicola Yates (ed). *Understanding Global Social Policy*, Bristol - UK: The Policy Press içinde, s. 211.

istiyordu. Uluslararası Çalışma Örgütü'nü de bunlardan sorumlu kurum olarak ilan ediyordu.²⁴

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan refah devletinin meşrulaştırılmasında, “savaş dönemindeki deneyimler ve onu izleyen “dayanışma”, “sosyalizm ile rekabet”, “ekonomik kaynakların 1950’lerin ortasından itibaren sınırsız bir şekilde artıyor gibi görünmesi” ve “sivil toplumu güçlendirme” gibi nedenlerden dolayı oluşan bir görüş birliği ortaya çıkmıştır.²⁵ Bu görüş birliğinin özünde ise “özgürlükleri ciddi oranda zedelemekten ve rasyonel araçların ve yöntemlerin sayesinde [yoksulluk ve eşitsizlik gibi] adaletsizlikleri yok etmek için, toplumun mükemmelleştirilmesini hedefleyen çağcıl [refahçı] liberal inanç” yatmaktadır.²⁶

Söz konusu dönemde ekonomik yaşam tamamıyla piyasaların emrine bırakılmamıştır. Böylesine bir tutum her ne kadar tepeden (ulus) devlet ve uluslarüstü kurumlarca gerçekleştirilmişse de Polanyi'nin “ikili devinim” kavramı açısından ekonominin yaşamın her alanını metaya dönüştürmesi sosyal politikalar aracılığı ile bir ölçüye dek önlenmiştir. Dolayısıyla devletin ekonomiye müdahalesini kuramsal anlamda meşru kılan Keynezyen iktisat kuramı baskın olmuştur. Ayrıca bir önceki dönemle karşılaştırıldığında, sosyal politikanın dönüştürücü potansiyelinin arttığı söylenebilir. Örneğin, ücretlilerin yükselen alım gücü ve refah devletiyle birlikte gelen cömert sosyal güvenlik sistemleri, sendikaların yeni sosyal düzen ve hakları tanımlayan yasamalardaki artan rolü, kamu iktisadi teşebbüslerinin kurulması, devletin eğitim, bilim ve teknik alanlarında doğrudan müdahaleleri en çok bilinen bir kaç örnektir.

V. Neoliberalizm (1970’lerden günümüze)

Refah liberalizminin saadeti 1970’lerin ortalarından başlayarak ilk bakışta ekonomik (yavaşlayan büyüme, artan uluslararası rekabet), siyasi (Sovyetlerin dağılışı ve yeni sağ ideolojinin yükselişi) ve sosyal (sosyal dayanışmanın zayıflaması ve zenginlerin vergi karşıtı ayaklanmaları) nedenlerden dolayı sona erdi.²⁷ Bu gelişmeler aslında daha da derinde oluşan yapısal değişimlerin

24 Orenstein, 2008.

25 Zsuzsa Ferges (1997). “The Changed Welfare Paradigm: The Individualization of the Social”, *Social Policy and Administration*, C.31, S.1, s. 21.

26 Ferges, 1997, s. 21. Ferges, çağcıl liberal inancı, Wallerstein’a (1996) istinaden, “sosyal bilimlerin rolü, liberal sosyal iyileştirme ve bu fikrin uygulanabilirliğine olan rasyonel inanç” bağlamında kullanıyor. Bu anlamda metinde kullandığımız “refah liberalizmi” kavramıyla aynı anlama gelmektedir. Immanuel Wallerstein (1996). “Social Science and Contemporary Society: The Vanishing Guarantees of Rationality”, *International Sociology*, C.11, S.1, s. 7-25.

27 Ferges, 1997, s. 23.

belirtilerinden başka bir şey olmayıp aynı zamanda geleneksel anlamda refah devletinin sonuna işaret ediyorlardı. Söz konusu yapısal değişiklikleri önce genelde neoliberal küreselleşme sürecine ve sonra da yoksulluk, emeklilik ve sağlık sistemlerindeki dönüşümlere bakarak özetlemeye çalışacağız.

Neoliberal Küreselleşme:

Yapısal değişimlerin en önemlilerinden biri, Fordist birikim rejimi ve bununla uyumlu Keynezyen politikaların 1970'lerin ünlü petrol krizinden bile önce artık sürdürülemez hale gelmesiydi. Daha sonra gelen ve özellikle gelişmiş ülkelerde işsizlik ve enflasyonun günlük hayatın artık ayrılmaz bir parçası olması, durumu daha da ağırlaştırmıştı. Harvey'e göre, bu krizi aşmanın iki yolu var gibi görünüyordu:²⁸ Ya İskandinav ve kimi doğu Avrupa ülkelerinde olduğu gibi refah liberalizminin dozunu artırmak -ki buna 1970'lerin başındaki Nixon'un "hepimiz şimdi Keynesyeniz" sloganıyla devletin düzenleyici ve müdahaleci rolünün arttığı ABD'yi de katmak mümkün ya da Hayek, Mises, Friedman ve Popper gibi düşünürlerin 1940'lardan beri söyleye geldiği liberal ütopyanın, bireysel özgürlüğün selameti için refah liberalizmini terk ederek yürürlüğe konmasıydı.²⁹

Özellikle stagflasyonist baskıların da artışıyla, ikinci çözüm ABD ve İngiltere'nin liderliğinde ivme kazandı. Bu gelişme klasik liberal anlayışa daha yakın ekonomik kuramların ve politikaların yeniden canlanması demektir. Örneğin, 1970'lerin ortalarından başlayarak, parasalcı (monetarist) kuram ve politikalar Keynezyen iktisat politikalarının çözemediği yapısal krizin, içinde rasyonel ve faydacı bireylerin birbirleriyle kıyasıya rekabet ettiği serbest piyasalar tarafından çözüleceğini ve devletin klasik dönemde tanımlanan asli görevlerine geri dönmesi gerektiğini iddia etmiştir. Bu kuramın bir ideoloji halini almasına, Thatcher'in "toplum diye bir şey yoktur, yalnızca bireyler vardır" ya da "başka çözüm yolu yok" sloganlarında somutlaşan ve siyasi düzlemdeki kardeşi olan "yeni sağ" hareketinin yükselmesi de yardımcı olmuştur.³⁰

Başlangıçta kısmi ve dengesiz uygulamalarla başlayan bu yeni süreç, 1980'lerde Bretton Woods kurumlarının kurduğu "Washington İttifakı" ile daha derli toplu ve kurumsallaşan bir görüntü arz etmeye başlamıştır. Bu yeni ideolojiye göre, piyasanın devlet müdahalesinden daha etkin olduğu ve ekonomik kalkınmanın da ancak serbest piyasaların küreselleşmesi ile mümkün

28 David Harvey (2007). *Brief History of Neoliberalism*, Oxford: Oxford University Press.

29 Genelde "piyasa ütopyası"nın -ki liberal ütopya ile aynı paydayı paylaşır- özgün ve ayrıntılı bir eleştirisi için bakınız Hüseyin Özel (2009). *Piyasa Ütopyası*, Ankara: BilgeSu.

30 Harvey, 2007; Ferges, 1997.

olduğudur.³¹ Kaynakların etkin dağılımı, yüksek büyüme oranları ve eşitsizlikler ile yoksulluğun kalkınma politikası yoluyla yok edilmesi, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (DB) ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) kılavuzluğunda, (dış) ticaret ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, parasal ve mali kemer sıkma politikaları, mülkiyet haklarının sağlanıp korunması, özelleştirme ve ekonominin (devletçe) düzenlenmesinden vazgeçilmesi ile mümkündür.³² Bu ittifakın dayattığı “yapısal uyum programları”nın uygulamaya konması kimi zaman Şili ve Türkiye örneklerinde olduğu gibi zapturapt ile mümkün olurken kimi zaman ve daha çok batının gelişmiş ülkelerinde olduğu üzere görece demokratik yollarla gerçekleşmiştir. Egemen bir emperyalist güç olarak ABD’nin de bu sürece askeri ve finansal gücünü kullanarak Avrupa ülkelerinin kolonilerini bağımsızlıklarına kavuşturduktan sonra, kendi modern kolonilerini yaratması yoluyla katkıda bulunduğunu unutmamak gerekir.³³

Sovyetlerin yıkılıp ABD ve İngiltere’de “üçüncü yol”un siyasete damgasını vurduğu 1990’larda ise neoliberal ideoloji yeni bir kavşağa giriyordu. İlke olarak aynı ideoloji ve politikalar 1990’larda “Washington İttifakı Sonrası” diye bilinen dönemde de devam etmiştir.³⁴ Örneğin, 1990’lardan günümüze, DTÖ, IMF ve DB ile birlikte dış ticarete tarife ve kotaların düzenlenmesi (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması - GATT), fikri mülkiyet hakları (TRIPs), ve yapısal uyum programlarının yerini alan yoksulluğu azaltmak için strateji çalışmaları (PRSPs) ve az gelişmiş ülkelere borç yerine hibe vermek gibi yeni politikaların gündeme gelmesinde önemli rol oynamıştır. Ancak, bu dönemin altı çizilmesi gereken bir başka özelliği de uluslararası düzenlemelerin geleneksel dış-ticaret konularının (tarife ve kota gibi) ötesine geçmesi, ‘geniş bir kurumsal, yasal ve politik’ yeniden yapılandırma/dönüştürmeyi³⁵ “(iyi) yönetim” adı altında gerçekleştirmesidir.

Dönemin teknolojik değişimleriyle yakından ilintili olarak değişen üretim ilişkileri emek piyasasındaki ve dolayısıyla sosyal politikadaki dönüşümlerde etkisini açıkça göstermiştir. Gelişmiş ülkelerdeki ekonomik sistemlerin bir

31 Alfredo Saad-Filho (2005). “From Washington to post-Washington Consensus: Neoliberal Agendas for Economic Development”, Alfredo Saad-Filho and Deborah Johnston (eds). *Neoliberalism: A Critical Reader*. London, Ann Arbor: Pluto Press.

32 Alfredo Saad Filho and Deborah Johnston (2005). “Introduction”, Alfredo Saad-Filho and Deborah Johnston (ed). *Neoliberalism: A Critical Reader*. London, Ann Arbor: Pluto Press.

33 Harvey, 2007.

34 Saad-Filho, 2005; Sonali Deraniyagala (2005). ‘Neoliberalism in International Trade: Sound Economics or A Question of Faith?’ Alfredo Saad-Filho and Deborah Johnston (eds). *Neoliberalism: A Critical Reader*. London, Ann Arbor: Pluto Press; United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD) (2005). *Gender Equality: Striving for Justice in an Unequal World*, UNRISD.

35 Deraniyagala, 2005, s. 99-100.

çoğu Fordist seri üretim ve onun gerektirdiği büyük ölçekli, merkezi bürokrasi ile idare edilen bir üretim sisteminden Endüstri-sonrası ya da post-Fordist olarak da adlandırılan, esnek üretim ve ademi merkezîyetçi bir sisteme doğru kaymaya başlamıştı. Dolayısıyla, çoğunlukla imalat sanayisinde, rutin ve seri üretime dayalı, sendikalı, sosyal güvenceli ve uzun dönemli istihdamdan, imalat sanayinin önemini giderek yitirdiği ve hizmet sektörünün daha çok öne çıktığı, esnek üretime dayalı, sendikaların ciddi şekilde zayıfladığı, taşeronlaşmanın artık normal olduğu, yarı-zamanlı, sosyal güvenliğin çok az ya da hiç olmadığı, esnek emek piyasalarına doğru bir geçiş oldu.

Bu gelişmelere kadın işgücünün artması, geleneksel çekirdek aile yapısının değişmesi, doğum oranlarının düşerek yaşam süresinin uzaması gibi demografik etkenler de katkıda bulunmuştur. Sonuç olarak giderek daha maliyetli hale gelen bölüşüm ve sosyal harcamalar, uluslararası ekonomik rekabetin kaçınılmazlığı anlamında küreselleşme, emek piyasasındaki esneklikler, geleneksel sınıf ve aile yapısının sırasıyla çözüldüğü ve değiştiği iddia edilerek, tam istihdam ve eşitlikçi politikaların yerine, sosyal harcamaların kısıp, sosyal güvenliğin bireysel sorumluluğa indirildiği ve refah odaklı harcamaların beşeri sermayeye katkı olarak görüldüğü bir anlayış doğmuştur.³⁶

Neoliberal Küreselleşme Döneminde Sosyal Politika Örnekleri

Neoliberal küreselleşme süreci, tarihsel ve düşünsel gelişmeler ışığında, sosyal politikaların tanımlanması ve uygulanması konusunda yapısal değişikliklere neden olmuştur. Neoliberal politikaların ilk hedeflerinden biri kaçınılmaz olarak refah devleti ile refah devleti eliyle sosyal politikalar için yapılan harcamalardır. Sosyal harcamalara saldırı, ana akım iktisat kuramının da yardımıyla, özel sektörün yatırım için kullanabileceği tasarrufları kullanarak özel sektörü dışladığı, emek piyasasında tahrif ve piyasa koşullarına uyumda katılıklara neden olduğu ve işsizlerin iş arama şevkini yok ettiği iddialarıyla desteklenmiştir.³⁷ Gelişmekte olan ülkelerde sosyal politikalar rant kollamaları, kent-yanlısı olmaları ve kayırcılıkla ilişkilendirilerek, sosyal dayanışmanın yerine kişisel çıkarı yüceltikleri ve herhangi bir ahlaki önermeden kaçındıkları gerekçeleriyle eleştirilmiştir.³⁸

Diğer iki belirgin hedef emeklilik ve sağlık sistemleri olmuştur. 1980'lerden başlayarak gelişmiş batılı ülkelerde, kuşaklararası çatışma, nüfus yapısındaki sürdürülemez değişimler (azalan doğum oranları ve artan yaşam süresi) ve devlet

36 Taylor-Gooby, 1997.

37 Thandika Mkandawire (ed.) (2004). *Social Policy in a Development Context*, New York: Palgrave Macmillan, s.7

38 Mkandawire, 2004, s.7

bütçeleri üzerinde artan baskılar emeklilik sistemlerinin reformu için kullanılan söylemlerdi. DB'nın 1994'te yayımlanan raporu, bu kaygıları sürdürülemez demografik ve mali kaygılar olarak meşru politika zeminine çekti ve üç ayaklı bir özelleştirme önerisi sundu³⁹. İlk ayakta emeklilik gelirlerinin ve hizmetlerinin önceden belirlendiği ve gelir dağılımı esaslı (Pay-as-you-go, PAYG) bir kamu sistemi, ikincide yalnızca katkı payının önceden belirlendiği zorunlu bir özel/kişisel yatırım sistemi ve üçüncü ayakta ise ikinci ayaktaki sistemin gönüllü olanı öneriliyordu.

Bu yeni anlayış ve kavramsallaştırma doğrultusunda, 1980'lerin başında Şili örneği ile başlayan ve 1990'ların ortasında DB'nın raporuyla hız kazanan reformlar, dünya çapında 30'dan fazla ülkede hayata geçirildi.⁴⁰ Bu reformları genel olarak üç kategoride toplamak mümkündür⁴¹. Birincisi gelir dağılımı ve vergi transferi esaslı sistemlerin (PAYG) tamamen lağvedildiği ve DB'nın önerdiği ikinci tip "hayali sigorta" sisteminin kabul edildiği köktenci reformlar; ikincisi PAYG'nun ölçeğinin küçültülüp "hayali sigorta" sistemini de içeren karışık reformlar; üçüncüsü ise her iki tip sigorta sistemine aynı anda yer veren ve bireylere seçme hakkı tanıyan paralel reformlardır. Örneğin, 1990 ile 2007 yılları arasında, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'ne (OECD) üye 30 ülkenin tamamında bu reformlardan bazıları gerçekleşirken, Türkiye dahil 16'sında parametrik (emeklilik yaşının yükseltilmesi ve aylık bağlama oranlarının düşürülmesi gibi) ve yapısal (özel emeklilik sistemlerine geçilmesi gibi) bir çok reform yapılmıştır.⁴²

Benzer bir şekilde sağlık sistemlerinde reformlar da Uluslararası Ekonomik İşbirliği Örgütü ve DB'nın önderliğinde, özellikle Amerika ve İngiltere'deki uzman ve danışman grupların da etkisiyle, 1980'lerden bu yana yapısal uyum programları ve kamuda reform çabaları bağlamında uygulamaya geçirilmiştir.⁴³

39 World Bank (1994). *Averting the Old Age Crisis: Policies to Protect the Old and Promote Growth*, Washington, DC: World Bank. DB raporunun özellikle makroekonomik neden-sonuç ilişkilerinin ne kuramsal olarak ne de pratikte bir yeri olmadığına dair bir eleştirisi için bakınız. Peter R. Orszag and Joseph E. Stiglitz (1999). "Rethinking Pension Reform: Ten Myths about Social Security Systems", Presented at the Conference on "New Ideas about Old Age Security." The World Bank Washington, D.C. September 14-15.

40 Orenstein, 2008, s. 211-212.

41 Orenstein, 2008, s. 212-213.

42 OECD (2007). "Pension Reforms: Early Birds and Laggards", *Pensions at a Glance*, S. 1, www.oecd.org/els/social/ageing/PAG, (Erişim tarihi: 05.03.2012); Gülbiye Yenimahalleli Yaşar (2011). "Türkiye'de Sosyal Güvenliğin Neoliberal Dönüşümü", *Mülkiye*, C.XXXV, S. 272, s. 163-193.

43 Meri Koivusalo and Eeva Ollila (1997). *Making a Healthy World. Agencies, Actors and Policies in International Health*, London: Zed Books.

Örneğin, DB'nin reform önerileri⁴⁴ özellikle gelişmekte olan ülkelerde kamu sektöründe maliyetlerin azaltılması için seçilmiş bazı sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesi, maliyet-etkililik analizi ile karar verilmiş ve en yoksul kesimi hedefleyen sağlık müdahaleleri, sağlık hizmetlerinin sunumunda katkı payı alınması ve özel sektörün (sivil toplum kuruluşları ve ticari kurumlar dahil) özendirilmesi gibi somut adımların atılmasını içeriyordu.⁴⁵ Sonuçta, dünyanın birçok yerinde sağlık hizmetlerinin özel sektörce sunumu yaygınlaşmış, sağlık hizmetlerini sunan ve satın alan kurumlar birbirinden ayrılmış, farklı ödeme ve gelir sistemleri uygulanarak sağlık hizmetlerinin sunumu ve kullanımı değişik teşvik mekanizmaları yaratılarak etkilenmeye çalışılmıştır.⁴⁶

Bu piyasa yanlısı reformların neoliberal küreselleşmenin gereksinimlerine göre yapılması, sağlık reformlarında ve politikalarında önderliğin Dünya Sağlık Örgütü'nden (DSÖ) DB'ye geçmesi ve reformların özellikle ABD'nin çıkarlarıyla da paralel olması gözlerden kaçmayan ve sıkça eleştirilere maruz kalan özelliklerdir.⁴⁷ Bu tür eleştiriler ve neoliberal dönemde artan yoksulluk, neoliberal politikaların doğrudan sonucu olarak ya da (az gelişmiş) ülkelerin kendine has sorunlarını daha da kötüleştirilmesi aracılığıyla ortaya iyice çıkan ve giderek artan yoksulluk karşıtı politikalar üretilmiştir.⁴⁸ Örneğin, 2000'li yıllarda, kamu hizmetleri ve en yoksul kesime bu hizmetlerin sunulması artan bir şekilde önem kazanmış, hizmetlerin piyasa yoluyla ve sivil toplum kuruluşları tarafından sağlanması ve finansmanına olanak tanıyan alanlar, OECD ve DB'nin 'yoksul-yanlısı' sağlık sistemleri ve hizmetlerine yapılan vurguya paralel olarak, genişletilmiştir.⁴⁹ Bu çelişkili gibi görünen durum aslında neoliberal küreselleşme projesinin tamamlanması ve bekâsı için aynı projenin politikalarından mağdur olanların yükselen sesine kulak vermek zorunda kalınmasından ve söz konusu

44 The World Bank (1993). *World Development Report 1993: Investing in Health World Development Indicators*, The World Bank and Oxford University Press, Washington, DC: World Bank.

45 Meri Koivusalo and Eeva Ollila (2008). "Global Health Policy", Yates, Nicola (ed). *Understanding Global social Policy*. Bristol - UK: The Policy Press.

46 Anne Mills, Sara Bennett and Steven Russell (2001). *The Challenge of Health Sector Reform: What Must Governments Do?*, New York, NY: Palgrave. Türkiye için bakınız Gülbiye Yenimahalleli Yasar (2011). "Health Transformation Programme in Turkey: An Assessment" *International Journal of Health Planning and Management*, 26 (2): 110-133; Gülbiye Yenimahalleli Yasar (2008). "Türkiye'de 1980 Sonrası Sağlık Politikalarında Gözlenen Neoliberal Dönüşüm ve Sonuçları Üzerine Değerlendirmeler", *Mülkiye*, C.XXXII, S.260, s.157-192, Güz, Ankara.

47 Mills vd., 2001.

48 Yoksulluğun çok uzun bir süredir (örneğin 1960'lardan bu yana) DB'nin gündeminde olmasına rağmen DB'nca kavramsallaştırılması ve mücadele yöntemlerinin geçirdiği evreleri anlamak için, genelde yoksulluğa olan ilginin kaynaklarının tartışıldığı Şenses'in çalışmasına bakılabilir. Fikret Şenses (2006). *Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk*, İstanbul: İletişim, s. 44-60.

49 Koivusalo ve Ollila, 2008.

politikaların bir “insani çehre”ye büründürülmesi gerektiğinin farkına varılmış olmasından kaynaklanmaktadır.⁵⁰

VI. Neoliberal İdeolojinin Küresel Zaferi

Yukarıda kısaca tarihinden bahsedilen bu süreç nasıl oldu da sıradan insanlar arasında ve küresel ölçekte kabul görmüştür? Sorunun yanıtını 1970’lerden bu yana meydana gelmekte olan siyasi, ekonomik ve düşünsel değişimlerde bulmanın mümkün olduğunu düşünülmektedir. Her ne kadar siyasi, ekonomik ya da düşünsel değişimleri birbirinden ayırmak mümkün değilse de, söz konusu düzlemlerdeki değişimleri dört ayrı kategoride toplamak mümkündür: Siyasi ve düşünsel değişimlerin daha çok öne çıktığı, neoliberal ideolojinin (ya da ütopyanın) zorla ve görece daha demokratik yollardan kabul ettirilmesi olarak “*Şok Doktrini*” ve “*kültürel sosyalleşme*” etkenleri; daha çok iktisadi ve sosyal politikaların yeniden kavramsallaştırılıp uygulanmasında rol oynayan bir etken olarak *iktisat kuramındaki değişiklikler ve iktisadın diğer sosyal bilimler üzerinde kurduğu emperyalist egemenliği*; son etken olarak ise daha çok düşünsel düzlemde ve dolayısıyla gerek eylemde ve gerekse söylemde yarattığı görecelilik ve belirsizlikler ile *postmodernist düşünce*.

“*Şok Doktrini*”:

Harvey’e göre⁵¹ neoliberal genel rıza (ya da neoliberal ideolojinin birçok ulusça kanıksanması ve kabul edilmesi) bir tür uzun ve yukarıda kısaca özetlenen dinamikler çerçevesinde ya güç kullanarak ya da daha demokratik yollardan, kültürel sosyalleşme yoluyla gerçekleşti. Naomi Klein’a⁵² atfen ilk yöntemi “*Şok Doktrini*” olarak adlandırmak yanlış olmaz. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin bazılarında, Şili ve Türkiye örneklerinde olduğu gibi, neoliberal ideoloji -en azından Türkiye’de Hasan Mutlucan’ın kahramanlık türküleri eşliğinde-darbeler yoluyla kabullendirilmiştir. Aynı ideolojinin ekonomik ve sosyal politikalarını yansıtan, 1980’lerin ünlü “yapısal uyum programları” Bretton Woods kurumları aracılığıyla az gelişmiş ülkelere dayatılmıştır. Bunun askeri darbeler ile gerçekleşmediği yerlerde, başka bir seçenekleri kalmadığı için gelişmiş ülkelere aldıkları borçlar ve beraberinde dayatılan “yapısal uyum programları”nı kabul ile olmuştur. Burada 1970’lerden beri hızlı bir şekilde yükselişe geçen ve iletişim teknolojilerinin de yardımıyla egemen duruma gelen mali sermayenin rolünü gözardı etmemek gerekir. Gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaç duyduğu borçların kaynağı olan mali sermaye, bir parçası olduğu Bretton Woods kurumlarının

50 Koivusalo ve Ollila, 2008, s. 53; Mkandawire, 2004, s.11.

51 Harvey, 2007.

52 Naomi Klein (2008). *The Shock Doctrine*, New York: Picador.

“yapısal uyum programları” aracılığıyla neoliberal ideolojinin yaptırımlar yoluyla yerleşmesine neden olmuştur.⁵³

Kültürel Sosyalleşme:

Kültürel sosyalleşme birbiriyle ilgili ve/veya paralel birkaç kanaldan ve zamanla oluşan bir değişimdir. Söz konusu kanallardan biri liberal ütopyanın geniş kitleler nazarında kabul görmesidir. Bu değişim için Harvey, 1968’lerden beri -özellikle gelişmiş batı ülkelerinde- süregelmekte olan toplumsal hareketlerin iki özelliğine dikkat çekerek başlıyor:⁵⁴ Genellikle öğrenci hareketlerince temsil edilen ve üzerinde daha çok durulan bireysel özgürlük ve daha çok işçi hareketlerinin odaklandığı sosyal adalet talepleri. İlke olarak bu iki amaç birbiriyle çelişen amaçlar olup, sosyal adaletin toplumsal dayanışmayı ve bireyin isteklerinin, gereksinimlerinin ve arzularının, sosyal eşitlik gibi daha büyük bir hedef uğruna bastırılmasını gerektirir.⁵⁵ Tam da bu noktada Harvey, 1960’ların toplumsal hareketlerinde işçi sınıfı ile öğrenci hareketlerinin birbirlerinden ayrıldıklarını belirtir. Böylesine bir ayrışmanın yarattığı boşluk yukarıda sözü edilen liberal ütopya ile doldurulmuştur. Liberal ütopya sermaye sınıfının kendi konumunu koruyup ve hatta yeniden kurarak, dönemin sosyal hareketlerini müdahaleci ve düzenleyici refah devlet anlayışına karşı yönlendirmeyi başarmıştır. Böyle bir yönlendirme [neo]liberal ütopyanın zamanla düşünce havuzları kurup mali olarak desteklemeleri, üniversitelerin müfredatlarına girmeleri, sivil toplum kuruluşları ve mesleki kuruluşlar aracılığıyla önemli yasal değişiklikleri gerçekleştirmek için kulis yapmaları sayesinde oluşan kültürel sosyalleşme ile gerçekleşmiştir.⁵⁶

Postmodernizm:

Harvey kültürel sosyalleşmenin ayrıca bir kültürel dürtü olarak nitelendirdiği postmodernizme de kapıyı açtığını belirtir.⁵⁷ Postmodern düşünceye göre, ekonomik rasyonalite bireyin değerinin dikkate alınması yerine metalaşmayı dayatmakta; politika üretme mekanizmalarının rasyonalitesi çeşitli çıkar gruplarının meydan okumaları ile karşılaşmakta; bireyselleştirilmiş değerler geleneksel değerlerin altını oymakta; usamlamanın (akıl yürütmenin) kendisi bile herhangi bir düşünce yapısını görelilikten ve göreliliğe dayalı eleştirilerden

53 Harvey, 2007.

54 Harvey, 2007, s. 41.

55 Harvey, 2007.

56 Harvey’in tarif ettiği ve daha çok siyasal düzlemde gerçekleşen gelişmeleri hedef alan kültürel sosyalleşme kavramı aslında en geniş anlamda, aşağıda değindiğimiz, iktisat disiplininde meydana gelen değişimlerin diğer sosyal bilimlere ve toplumsal düşünme biçimine sirayetini de kapsar. Ancak neoliberal ideolojinin yerleşmesi ve kanıksanmasında farklı nedenleri göstermek adına bu ikisini ayrı ayrı değerlendirilmesi tercih edilmiştir.

57 Harvey, 2007, s. 42.

yalıtmakta güçlük çekmektedir.⁵⁸ Fakat bu eğilimler, modern sosyal düzenin içinden geçtiği dinamik değişimlerle bir çelişki yaratmaktadır. Dolayısıyla, modernizmin evrensel temaları olan toplum çapında geçerli politik ideolojiler, ulus devlet, devlet politikalarında usçu (rasyonel) planlama, büyük ölçekli kamu ve özel sektör bürokrasilerinin miyadı dolmuştur ve yerlerini, farklılık ve tercihler üzerinden tanımlanmış çoğulcu bir ilgiye bırakmaları gereklidir.⁵⁹

Aynı bakış açısı, uluslarüstü kurumların ulus devletin gücünü azaltması ve sınıf temelli siyasetin öneminin azalması, refah devletinin genel ve toplumun bütününe kapsayan sosyal politikalarını etkisizleştirdiğini ve bunun yerini daha ademi merkezîyetçi bir yapının alması gerektiğini vurguluyordu. Ayrıca, toplumun bütününe hedef alan sosyal politikaların arkasındaki doktrinin artık farklı çıkar gruplarının (işsizler, kadınlar, çevreciler, etnik azınlıklar vs. gibi) bireysel ilgilerine ve ihtiyaçlarına yanıt veremez hale geldiği iddia ediliyordu. Dolayısıyla, sınıf temelli siyasi hareketlerin yerini, birbiriyle rekabet halindeki farklı çıkar gruplarının (ya da cemaatlerin) pek de istikrarlı olmayan ittifakına bıraktığı ilan ediliyordu. Özetle, düşünsel, ekonomik, politik, ve bireysel yaşam açısından bakıldığında, geleneksel evrensel yaklaşımların güvenilirliğini yitirdiği ve dolayısıyla sosyal politikanın “ademi merkezîyetçilik, tüketici kültürü, yönetimin yeni teknolojiler yardımıyla dönüştürülmesi, sivil toplum kuruluşlarının önem kazanması, profesyonellerin ve uzmanların azalan statüsü ve artan özelleştirme ile bireycilik” çerçevesinde şekillenmesi gerektiği iddia ediliyordu.⁶⁰

Her ne kadar postmodernizm ve neoliberal iktisat kuramı birbirleriyle taban tabana zıt dursalar da birbirlerini etkileyerek-ki daha çok iktisat disiplininin sosyoloji üzerindeki emperyalist egemenliği marifetiyle- yeni ideolojinin kurgulamasında ve hayata geçirilmesinde benzer bir paydada buluşurlar.⁶¹ Örneğin, Yeni Kurumsal iktisat kuramının yükselişi, sosyoloji disiplini

58 Peter Taylor-Gooby (1994). “Postmodernism and Social Policy: A Great Leap Backwards?”, *Journal of Social Policy*, C. 23, S. 3, s. 386.

59 Taylor-Gooby, 1994, s. 385.

60 Taylor-Gooby, 1994, s.385-387. “İlgi genelden özele, bütünden tekile, tarihsel genellikten konjonktüre, belirlenimden kazaiye, belirlilikten görelîğe, tutarlılıktan eklektizme, ilişkisellikten farklılığa, sınıf ve statüden kimliklere, olgulardan metinlere kayıyordu. Artık her sınıf analizi denemesi, özcülük, belirlenimcilik ve indirgemecilik şeklindeki üç büyük günahın ezici gücü altındaydı”. Metin Özuğurlu (2005). *Anadolu’da Küresel Fabrikanın Doğuşu: Yeni İşçilik Örüntülerinin Sosyolojisi*, Emek Çalışmaları Merkezi, Ankara: Bilimsel Yayınlar, s. 21; Ahmet Haşim Köse ve Serdal Bahçe (2009). “‘Yoksulluk’ Yazınının Yoksulluğu: Toplumsal Sınıflarla Düşünmek”, *Praksis*, S.19, s. 387.

61 Örneğin postmodernizm, neoliberal iktisat kuramının temeli olan belirlenimci, evrenselci ve rasyonel eğilimlere karşı çıkar. Hatta, neoliberal küreselleşme dönemindeki değişimleri “batı liberalizminin nihai zaferi” olarak nitelenen “tarihin sonu” iddialarını da eleştirir. Bakınız Taylor-Gooby, 1994, s. 388.

açısından kuramsal rahatsızlıklara neden olurken bir yandan da çoklu yöntem ve yaklaşımlar yoluyla hem ana akım iktisat kuramının ilgilerine hem de modernist, post-modernist ve hatta post-post-modernist sosyolojik yaklaşımlara karşı bir hoşgörünün geliştirilmesine neden olmuştur.⁶² Dahası, neoliberal ideolojinin küreselleşmesiyle birlikte gerek ekonomik ve gerekse sosyal politika alanındaki uygulamaları görmezden gelerek veya inkar ederek tikelcilik (particularism) ve farklılık üzerinden bir dil geliştiren postmodernizm ise asıl soruların ve sorunların üzerini örten bir sis perdesi olmaktan öteye gitmemektedir.⁶³ Bu anlamda da neoliberal ideoloji, aşağıda açıklanan iktisadi kuramsal kökenleri ile (istemese de) aynı paydayı paylaşmaktadır.

İktisat Kuramındaki Gelişmeler ve İktisadın Emperyalizmi:

Burada iki ayrı gelişmenin önemli rol oynadığı düşünülmektedir: İlki, iktisat teorisinde üç kuramsal değişikliğin -beşeri sermaye, yeni Keynezyen iktisat ve yeni kuramsal iktisat- yerleşmesidir. İkincisi ise iktisat kuramındaki bu değişikliklerin ve altlarında yatan düşünce ve yöntemlerin diğer sosyal bilimlere -ve hatta genel düşünce biçimine- baskın bir şekilde sirayet etmesidir.

İktisat disiplinin neoliberal ideolojinin oluşmasına ve kabulüne katkısı açısından üzerinde durulacak ilk değişiklik, “beşeri sermaye” teorisinin ana akım iktisat teorisinin gelişimine (?) bir anlamda son noktayı koymasındadır.⁶⁴ Beşeri sermaye, insanlara yapılan yatırımdan başka bir şey değildir. “Beşeridir çünkü insanın kendisince içerilmiştir, *sermayedir* çünkü gelecekteki tatmin veya kazançların veya her ikisinin de kaynağıdır”.⁶⁵ Foucault’ya göre beşeri sermaye teorisi, klasik [liberal] görüşün temelindeki ve “değişim (alış-veriş) insanı” anlamındaki “homo economicus”u bütünüyle değiştirerek, neoliberal anlamda bireyin “*kendi kendisinin girişimcisi*” ve dolayısıyla *bireyin hem işletme ve hem de girişimci* olarak tanımlanmasını mümkün kılmıştır.⁶⁶ Urquhart’ın deyişiyle,

62 Ben Fine and Dimitris Milonakis (2009). *From Economics Imperialism to Freakonomics: The Shifting Boundaries between Economics and Other Social Sciences (Economics as Social Theory)*. London: Routledge, s. 79.

63 Taylor-Gooby, 1994, s. 388

64 Beşeri sermayenin bu katkısını neoliberal küreselleşme ve sosyal politika bağlamında yorumlamak her ne kadar yazarların fikri olsa da, bu kuramsal değişimin kökeni ve en genel anlamda etkisi Urquhart’ın (2011) çalışmasından ödünç alınmıştır. Çalışmamıza katkısı ve fikirlerini kullanmamıza izin verdiği için Urquhart’a müteşekkirimiz. Robert G. Urquhart (2011). “*The Price of Market: Pursuit of Self-interest as Annihilation of Self*”, Working Paper, University of Denver.

65 Theodore William Schultz (1971). *Investment in Human Capital: The Role of Education and Research*, New York: The Free Press, s.48, Urquhart, 2011 içinde, s.14.

66 Michel Foucault (2008). *The Birth of Biopolitics*, Houndmills: Palgrave Macmillan, s. 226, Urquhart, 2011 içinde, s. 14 (*vurgu bize ait*).

“beşeri sermaye”, terimin en saf anlamında ideolojik çıkarımı ise “toplumun emekçiler ve kapitalistler olarak yarılmadığı, sermayenin emeği sömürmediği ve hepimizin artık birer *kapitalist* olduğumuz”dur! Dolayısıyla örneğin, ana akım iktisat teorisine göre bireyler “boş zaman” (ki fayda sağlar) ve “çalışma” (ki ızdırıp verir) arasında seçim yaparlarken, beşeri sermaye teorisine göre bu ayrım bulanıklaşır, çünkü birey zamanını kendisine yaptığı her türlü yatırıma (örneğin işe gitmeden okulda alınan eğitim veya işte alınan mesleki eğitime kadar) ayırabilir. Dahası, eskiden emeğin bir mal olarak satıldığı [klasik liberal] anlayışta birey ile yaptığı iş arasında bir boşluk varken, bu yeni teori ile birey kimliği ile bireyin bir sermaye olarak varlığı arasında hiç bir boşluk kalmamıştır.⁶⁷ Özetle, klasik liberalizmde çok sınırlı da olsa var olan “piyasa-özel yaşam” ayrımı “beşeri sermaye” teorisi ile neoliberalizmde tamamıyla kaybolmuş, çıkarlarına göre hareket ettiği iddia edilen birey ve çıkarları arasında herhangi bir fark kalmamış ve her ikisi de ekonomik olanın ve piyasanın içerisinde yok olmuştur.

Beşeri sermayenin ana akım iktisat teorisinin diğer varsayımları -özellikle tam rekabet piyasaları varsayımı- ile uyumlu olduğu ve dolayısıyla tam rekabetten uzak piyasaların varlığında -ki var olan durum bundan başka bir şey değildir- çok da tutarlı bir görüş olmayacağını savunmak olasıdır. Hatta, “Washington-sonrası İttifak”ın da küreselleşmenin etkisiyle kabul etmek zorunda kaldığı tam rekabetten uzak piyasaların varlığı ve bunların ancak devlet müdahalesi ile düzenlenebileceği, kurumsal katılıklar, farklı içselleştirme (embededness) biçimleri, bir ekonomik etken olarak kültürel olanın dikkate alınması, devletin kapasiteleri (capabilities) vs. gibi olguların beşeri sermaye teorisinin çıkarımlarıyla ters düştüğü iddia edilebilir.⁶⁸ Tam da bu noktada iki “yeni” kuram, yeni Keynezyen iktisat ve yeni kurumsal iktisat kuramları, yardıma yetişmektedir. Akerlof ve Stiglitz’in çalışmalarından doğan ilk kuram, en genelde kısa dönemde eksik-bilgi ve tam rekabetten uzak piyasaların varlığını kabule dayalı mikroekonomik-temelli bir Keynezyen makroekonomik kuram ile uzun dönemde tam-bilgi ve tam rekabet varsayımlarıyla ve tamamıyla mikroekonomik ilkelere göre hareket eden “Yeni Klasik İktisat” kuramının geçerli olduğu, iki kuram arasındaki çelişkileri yok ettiği iddia edilen bir çerçeve yaratmıştır. Sonuç olarak da sosyal harcamaların bileşenlerine pek de önem vermeden ve onları daha çok toplam talebe olan makroekonomik katkıları çerçevesinde değerlendiren [refah liberalizminin] Keynezyen iktisat kuramı, yerini mikroekonomik ilkelere göre hareket eden, bilgi temelli (information-theoretic) ve tam rekabetten uzak piyasalar bağlamında tanımlanmış yeni bir refah kuramına bırakmıştır.⁶⁹

67 Urquhart, 2011, s. 15

68 Fine, 2002, s. 19

69 Fine, 2002, s. 188.

Aynı zamanda, iktisatta giderek popülerlik kazanan yeni kurumsal iktisat, piyasanın çok dar anlamda arz ve talep olarak anlaşıldığı eski ana akım kuramın yerine, piyasayı -resmîsinden kayıt dışı olana, devleti, gelenekleri, alışkanlıkları ve kültürü de kapsayacak şekilde- “kurumlar” çerçevesinde irdeleyen kuramsal bir çerçeve geliştirmiştir. Bu yeni kuramın özellikle iktisat tarihi ve sosyoloji ile iktisat arasındaki kopukluğu giderdiği de iddia edilmiştir.⁷⁰ Dolayısıyla yukarıda değinilen Washington İttifakı sonrası keşfedilen ve kısa dönemde ortaya çıkan kurumsal ve kuramsal pürüzler ve bu pürüzlerin gerektirdiği müdahaleler, iktisat disiplininin göz ardı edilmeyip içselleştirilmiştir. Ancak bu gelişmelerin hiçbiri, daha önce bahsedilen ana akımın kuramsal kökenlerinden köktenci bir kopuş olmayıp aksine uzun dönemde klasik liberal ideolojinin tasavvur ettiği bir dünyanın ya da küresel ekonominin varlığını onaylayan gelişmelerdir.

Bu gelişmelerin önemsenmesinin ve bir nevi devrim olarak görülmesinin en önemli nedeni, iktisat disiplininin diğer sosyal bilimlerdeki emperyalist etkisidir. Örneğin, en kaba ve en basit haliyle beşeri sermaye teorisi, yalnızca iktisatçıların anladığı ve ideolojisinin matematiksel modellerle gizlendiği, iktisat disiplininin sınırları içinde kalsa belki de önemsenmeyecek bir ayrıntı olmaktan öteye gidemezdi. Ancak aynı ideoloji iktisat disiplininin emperyalist bir biçimde diğer sosyal bilimlerde kurduğu egemenlik ile yaygınlaşmıştır.⁷¹ İktisat disiplininin eski ve beşeri sermaye fikrinin babalarından olan Gary Becker tipi emperyalizmin⁷² yerini (Akerlof ve Stiglitz’in) bilgi-temelli iktisat kuramı⁷³ ile (Coase, Williamson ve North’un) yeni kurumsal iktisat kuramına dayalı daha köktenci ve devrimci olan bir emperyalizme bırakmıştır.⁷⁴

İktisat disiplininin bu yeni egemenliğini ve emperyalizmini gözlemlemek için diğer sosyal bilimlerin ve neoliberal küreselleşme sürecinde sosyal politikayı belirleyen kurumların içine giderek artan bir şekilde yerleşen, söylem ve eylemlerde de somutlaşan “beşeri sermaye” ve hatta “sosyal sermaye” kavramlarının bolluğuna dikkat etmek yeterli olacaktır. Bu anlamda, Urquhart’ın⁷⁵ da gözlediği gibi beşeri sermaye kavramında vücut bulan neoliberal ideoloji “işyerlerinde, işyerlerinin birbirleriyle ilişkilerinde, gerek yerel ve gerekse küresel ekonomide, sivil toplumda, devlette ve artan bir şekilde özel yaşamda, evde ve aile bireyleri

70 Fine ve Milonakis, 2009, s. 79.

71 Fine, 2002; Fine ve Milonakis, 2009.

72 Gary S. Becker (1993). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, With Special Reference to Education*, Chicago and London: The University of Chicago Press.

73 Peter R. Orszag and Joseph E. Stiglitz (1999). “Rethinking Pension Reform: Ten Myths about Social Security Systems”, Presented at the Conference on “New Ideas about Old Age Security.” The World Bank Washington, D.C. September, s. 14-15.

74 Fine ve Milonakis, 2009.

75 Urquhart, 2011, s. 19-20.

ile arkadaşlar arasında” bile kendine yer edinmiş ve edinmektedir. Bu anlamda Fine⁷⁶, alaycı bir tutumla Polanyi’nin artık huzur içinde yatabileceğini çünkü büyük dönüşümün, uluslararası düzeyde de desteklenmesiyle (ya da küreselleşme ile) tamamlandığını iddia etmektedir.

VII. Neoliberal Küreselleşme ve Sosyal Politikada “Büyük Dönüşüm”

Şüphesiz neoliberal ideolojinin doğup gelişmesinin ve egemen ideoloji olarak işlevsel duruma gelmesinin gerisinde ekonomik, siyasal, düşünsel ve toplumsal bir çok neden vardır. Yukarıda bu faktörler kısaca özetlenmeye çalışılmıştır. Böyle bir bakış açısıyla neoliberal ideoloji, sosyal politikanın kavramsallaştırılmasından uygulamasına ve giderek de yeni haliyle kurumsallaşmasına kadar uzanan birçok konuda etkili olmuştur. Bu etkiler ve sonuçları üç alt-başlık halinde tartışılacaktır: sosyal politikanın kavramsallaştırılması, yöntemi ve çelişkileri.

Kavramsallaştırma:

Neoliberal küreselleşme uluslararası ticaret ve sermaye hareketleri, esnek emek piyasaları, değişen aile ve geleneksel sınıf yapısı ile birlikte anılır. Bu özelliklere bakarak, Neoliberal dönemin sosyal politika yazınında, post-modern ya da post-Fordist toplumun bir “risk” toplumu olduğu ve dolayısıyla refah liberalizminin hedeflediği “tam istihdam, bölüşüm ve maliyeti giderek artan evrensel sosyal güvenlik hizmetleri”ni sağlamanın artık geleneksel yollardan mümkün olmadığı görüşü ağır basar.⁷⁷ Sonuç olarak sosyal politika -yoksulluk, işsizlik, sosyal güvence, sağlık, emeklilik gibi- “*müşterek risklerin idaresi*”ne ve sosyal harcamalar ise “*beşeri sermayeye yapılan bir yatırıma*” indirgenir.⁷⁸ Burada önemli olan piyasanın egemenliği ve tek çözüm yolu olduğunun tartışmasız kabulü ve aslında artan uluslararası rekabet sonucunda ortaya çıkan yoksulluk, işsizlik, sosyal güvence sorunlarının içinde yaşamak zorunda olduğumuz yeni (ya da post-modern/Fordist) dünyanın kaçınılmaz ve neredeyse doğal riskleri olarak görülmesidir. Bu risklerle baş etmenin yolu ise bireylerin beşeri sermayesine sosyal harcamalar yoluyla yatırım yapıp onları bu yeni dünyanın koşullarında rekabete hazırlamaktan başka bir şey değildir.⁷⁹ Bu anlayışın izlerini yoksulluk,

76 Fine, 2002, s. 20.

77 Taylor-Gooby, 1997.

78 Taylor-Gooby, 1997; Fine, 2002.

79 Taylor-Gooby 1997, 190. Bu noktada ilginç olan ise aynı görüşlerin sosyal politika yazınının önde gelen ve yakın zamana kadar eleştirel olarak nitelenen -Gough ve Esping-Andersen gibi- kuramcılarınca telaffuz ediliyor olmasıdır (Taylor-Gooby, 1997; Fine, 2002). Örneğin çalışmanın başında sosyal politika tanımını ödünç aldığımız Gough (1979), 1990’ların sonunda refah devletini hem sermayenin hem de insanların gereksinimlerini dikkate alacak şekilde ve artan uluslararası rekabet bağlamında yeniden tanımlıyor (Fine, 2002, s. 201). Benzer şekilde sosyal

emeklilik ve sağlık konularında bulmak çok da zor değildir.

Örneğin, **yoksulluk** sorununu çözmek için dönemin baskın iktisadi kuramlarından olan yeni Keynezyen iktisat kuramının da yardımıyla tam rekabetten uzak piyasalarda ve eksik bilgi ile donanmış *potansiyel* girişimci bireyleri, mikro krediler, nakit transferleri ve sivil toplum kuruluşlarının projeleriyle *bilgilendirilip* genlerinde uyandırılmayı bekleyen girişimci ruhun harekete geçirilmesinin gerektiği neoliberal küreselleşme döneminin en temel politikalarından biridir. Dahası, yoksullar yoksulluktan kurtulmakla kalmayacak ayrıca refah devletine bağımlı olmaktan da kurtulacaklardır. Böylelikle, aslında bir taşla iki kuş vurulacaktır: hem yoksulluk sorunu çözülecek ve hem de artık neoliberal dönemin sosyal olarak kendini yeniden üretmesinin önünde bir engel olan geleneksel refah devleti ortadan kalkmış olacaktır.⁸⁰

Benzer bir şekilde, **sağlık** kendisine yatırım yapıldıkça fayda tatmini aracılığıyla yaşam kalitesini artıran “bir dayanıklı tüketim malı veya sermaye” olarak tanımlanmıştır.⁸¹ Dolayısıyla sağlık ve sağlıklı olma durumu beşeri sermayenin yalnızca bir unsuru olmayıp beşeri sermayeye katkıda bulunan -eğitim, sağlık hizmetleri vs. gibi- unsurlarca belirlenir. Diğer bir deyişle sağlığın ana belirleyicileri bireylerin yaşam biçimleri ve kişisel tercihleri -sigara içmek, sağlıklı yemek-içmek vs. gibi- ile biyolojik -genler gibi- etkenlerdir. Sağlık hizmetleri ise bireyin sağlık üretim fonksiyonundaki girdiler olarak görülüp azalan verimler yarasına tabidirler.⁸² Beşeri sermaye ve üretim fonksiyonu kavramları çerçevesinde gelişen böyle bir anlayış çok önemli iki noktayı göz ardı

politika yazınının belki de en önde gelen kuramcılarında Esping-Andersen, hala Markizm ve sınıflardan bahsetmeye devam ederken, ev-içi ve ücretli işlerin cinsiyet açısından mübadelesi sorununun “beşeri sermaye” kuramına dayanan ve tipik neoklasik “ev halkı birleşik-kararlar modeline” tam olarak oturan mükemmel bir örnek olduğunu iddia edebiliyor ve refah sorununu “müşterek risklerin idaresi”ne indirgeyebiliyor (Fine, 2002, s.197-207).

80 Yoksulluğu azaltma stratejilerinin söylem ve pratiğinin 2000’li yıllarda nasıl değiştiği ve Türkiye’deki yansımalarının eleştirel bir değerlendirmesi için bakınız Galip L. Yalman (2011). “Discourse and Practice of Poverty Reduction Strategies: Reflections on the Turkish Case in the 2000s”, Vural, İ.E. (ed) *Converging Europe: Transformation of Social Policy in the Enlarged European Union and in Turkey*, Ashgate. Türkiye’de sosyal politikanın neoliberal dönem boyunca değişimi için bakınız Korkut Boratav ve Metin Özügürlü (2006). “Social Policies and Distributional Dynamics in Turkey: 1923-2002”, Massoud Karshenas and Valentin M. Moghadam (ed). *Social Policy in the Middle East*, New York: Palgrave/Macmillan.

81 Michael Grossman (1972a). *The Demand for Health: A Theoretical and Empirical Investigation*, New York: National Bureau of Economic Research.

Michael Grossman (1972b). “On the Concept of Health Capital and Demand for Health,” *The Journal of Political Economy*, C. 80, S. 2, s. 223-255.

82 Rexford E. Santerre and Stephen P. Neun (2010). *Health Economics: Theory, Insights, and Industry Studies* (5th edition), Mason, Ohio (USA): South-Western College Learning.

eder. İlki, bireyin kontrolü dışında gelişen ve sağlığın belirlenmesinde belki de en önemli rolü oynayan, yoksulluk, sınıfsal konum, ırk/etnik kimlik, konut, ulaşım, vs. gibi sağlığın sosyal belirleyicileridir.⁸³ İkincisi ise sağlık hizmetlerinin nevi şahsına münhasır niteliklerine rağmen piyasada sağlanan herhangi bir maldan farkı olmadığını ve üretim fonksiyonunun içinde basit bir girdiden başka bir şey olmadığını iddia etmektir. Sağlığın ve sağlık hizmetlerinin bu tür bir formülasyonu sağlığın özünde bir bireysel sorumluluk (sigara içmemek, sağlıklı yemek, hareket etmek vs gibi) konusu olduğu ve sağlık hizmetlerinin ise bireylerin mali anlamda katkısıyla satın alınan bir piyasa malı olduğudur. Sağlık sektörünün finansmanında rolü giderek artan bireysel katkıların ve özelleştirmelerin böylesine bir kavramsal çerçeveden bağımsız olduğunu düşünmek gerçekçi değildir.

Bu anlamda **emeklilik sistemlerinin** kapitalist toplumlarda oynadığı roldeki değişime de dikkat etmek gerekiyor. Refah liberalizminde emeklilik sistemi emek gücünün devir hızını ayarlayarak ve yenileyerek bir yandan sermayenin yeniden üretimi ve birikimini sağlarken diğer yandan da gelir dağılımı rolü ile sınıflararası çatışmaları çözmeye çalışan, sonuçta ekonomik ve sosyal sistemin yeniden üretimini garanti altına alan sosyal politikalarından biri idi. Fakat neoliberal anlayış, ana akım iktisat kuramının da yardımıyla, gelir dağılımı esaslı, vergi transferine dayalı emeklilik sistemlerini (PAYG) genç kuşakların sırtındaki bir yük olarak görür ve dolayısıyla bireysel sorumluluk temelinde kişisel/özel yatırıma dayalı “hayali bir sigorta” sistemi önerir.⁸⁴ “Hayali sigorta” (fictitious insurance) ifadesi Samuelson⁸⁵ ve Aaron’ın⁸⁶ neoklasik analitik modellerinde, emeklilik sistemlerini bugünkü kuşağın *kendi* emeklilikleri için bireysel olarak *tasarruf* yapıp *yatırıma* dönüştürdükleri basit bir tasarruf-yatırım aracı olarak görmelerini ifade eder. Buradaki sorun, refah liberalizmi döneminde yaygınlaşan emeklilik sistemlerinin hiç ama hiç birinin bireysel tasarruf ve yatırım aracı olarak görülmeyip, makroekonomik düzlemde, bugünün çalışan kuşağının yine bugünün emekli olmuş kuşağının harcamalarına gelir-dağılımı ve vergi transferi yoluyla katkıları olarak tanımlanmasıdır. Neoliberal küreselleşme dönemi boyunca yapılan emeklilik reformlarının hepsinin gerisinde refah liberalizmi değil “hayali sigorta” anlayışı yatmaktadır.

83 Sağlığın sosyal belirleyicileri için bakınız Commission on Social Determinants of Health (2008). *Closing the Gap in a Generation: Health Equity Through Action on the Social Determinants of Health*, Final Report of the Commission on Social Determinants of Health. World Health Organization.

84 Sergio Cesaratto (2005). *Pension Reform and Economic Theory*, Cheltenham, UK & Northampton, MA: Edward Elgar.

85 Paul A. Samuelson (1958). “An Exact Consumption-Loan Model of Interest With or Without the Social Contrivance of Money”, *Journal of Political Economy*, C. 56, S. 6, s. 467-482.

86 Henry J. Aaron (1966). “The Social Insurance Paradox”, *Canadian Journal of Economics*, C. 32 S. 3, s. 371-374.

Yöntem:

Sosyal politikanın neoliberal kavramsallaştırması apolitik (siyasetten arındırılmış), tarih dışı (ahistorical) ve bireyseldir. Siyasetten arındırılmıştır, çünkü sosyal politikanın meydan okuduğu sorunların tamamı (sosyal ve siyasi boyutlarından bağımsız bir şekilde) artık içinde yaşadığımız neoliberal dünyanın (ya da “risk toplumunun”) kabul etmek zorunda olduğumuz “risk”leri olarak tanımlanmıştır. Farklı bir kanaldan ama benzer bir şekilde gerek kapitalist sistemin ve gerekse neoliberal küreselleşmenin yarattığı sorunları görmezden gelerek tikelcilik (particularism), farklılık ve çok kültürlülük üzerinden bir dil geliştiren postmodernizm de sosyal politikanın siyaset dışı kavramsallaştırmasına bu anlamda katkıda bulunur.⁸⁷ Neoliberal ideoloji yoksulluk, işsizlik, sosyal güvencenin yokluğu vs. gibi sorunları genelde kapitalist sistemle ve özelde neoliberal küreselleşme süreciyle hiç ilgisi yokmuş gibi, Malthuscu bir anlayışla neredeyse doğanın dayattığı ve çözüm bulmak zorunda olduğumuz olağan olgular olarak tarih dışı bir anlayışla sunar. Anlayışın tarih dışılığı, sosyal politikanın değişen ve dönüşen kavramsallaştırmasını da dikkate almaz ve sosyal politikayı eleştirel bir açıdan görmeyi de engeller. Dahası, sosyal politika “sosyal” olanın yokluğunda ve yalnızca “ekonomik” olanın boyunduruğunda, dolayısıyla da sosyal belirleyicilerin bütününden yalıtılarak bireysel düzeyde kavramsallaştırılır ve formüle edilir. Neoliberal küreselleşme döneminde ilginin sosyal sınıflar ve toplumun geneli yerine en korunmasız birey, grup ve kimliklere (örneğin “yoksulun da yoksulu,” “kadınlar,” “etnik gruplar”) yöneltilmiş olması bir rastlantı olmasa gerektir.

Sorunlar bir kez apolitikleştirilip kişiselleştirilip tarihsel bağlamları dikkate alınmadan sunulduğunda, bu niteliklere uygun bir düşünme yöntemi ile uygun çözümler üretilir. Örneğin, refah liberalizminin temellerinden biri olan ve sosyal adalet veya benzeri bir nihai amaca ulaşmak adına yürütülen tözel (substantive) mantık, neoliberal dönemde yerini risk en azlaması veya fayda en çoklamasından başka bir ereği olmayan biçimsel (formal) mantığa bırakır.⁸⁸ İlki en yalın anlamda “sayma”yı gerektirirken, sonraki belirli bir amaç (kâr) için “hesaplama” eyleminden başka bir şey değildir. Neoliberal ideolojinin hesaplama mantığı sosyal politikayı, beşeri sermaye ve müşterek riskler bağlamında tanımlayıp değerlendirerek riskin en aza indirilmesi ve beşeri sermayenin getirisini ise en çoklaması çabasına indirger.

87 Harvey (2007), Gramsci’den alıntıyla, politik sorunların kültürel olarak gizlendiklerinde çözülemez olduklarını belirtiyor.

88 Ferges, 1997.

Dolayısıyla sosyal politika ve sosyal politika yoluyla kalkınma mikrolaştırılıp projelendirilir.⁸⁹ Makroekonomik ve toplumsal bakış açısı yok olmakta ve sorunlar bireysel düzeyde tanımlanıp mikroekonomik açıdan değerlendirilmektedir. Mikro düzeyde projelendirilen sosyal politika araçları ise -yoksulluk, sağlık, emeklilik gibi- müşterek risklere karşı sosyal katılım yoluyla mücadelenin yerine bireysel katılımı önerir. Müşterek hakları parçalayıp atomize ederek “en çok muhtaç olana” ya da “yoksulun da yoksulu” olana sivil toplum kuruluşlarının da içinde bulunabileceği hayırsever kurum ve kişilerin yardımını tavsiye eder. Dolayısıyla sosyal politika haklar temelinden hayırseverliğe ve devletten sivil toplum kuruluşlarına devredilen bir olgu olma yolundadır.

Özetle, neoliberal sosyal politikalar emeklilik ve sağlık sigortasını en az düzeyde sağlayan, kalkınmayı yoksullukla mücadeleye indirgeyen, yoksulluğu ise bireylerdeki potansiyel girişimci ruhun ateşlenmesi için tasarlanmış mikro-krediler ve nakit transferi yoluyla çözmeye çalışan bir kategori olarak sosyal güvenlik ağlarından başka bir şey değildir.

VIII. Sonuç

Bu çalışmada, sosyal politikanın kavramsallaştırılması ve uygulanmasındaki değişim ve dönüşümler, bir ideoloji olarak liberalizmin üç haline bakarak anlaşılmasına çalışılmıştır. Klasik liberal ideolojinin geçerli olduğu dönemde, Polanyi'nin sözünü ettiği “ikili devinim”de kazanan tarafın piyasa olması, piyasanın sosyal politika açısından bile tek kurtuluş yolu olarak görülmesi, sosyal politikanın bir hak olarak tanınsa da çok sınırlı olup daha çok kontrol için kullanılması ve dolayısıyla dönüştürücü potansiyelinin güdük bırakılması nedenleriyle liberalizmin diğer türleri içinde Klasik Liberalizmi en katı yapan özellikler olmuştur. Refah liberalizmi, dönemin üretim ilişkileri ve birikim rejimine uygun olarak toplumsal yeniden üretim için sosyal politikayı planlı, programlı ve usçu bir yaklaşımla tasarlanan, ekonomik olanla sosyal olanın arasındaki çelişki ve gerginlikleri yatıştırmaya çalışarak bir denge kurmaya çalışan politikalar olarak kavramsallaştırmış ve böylesine bir kavramsallaştırmanın da meşru zemini olmuştur. Bu anlamda liberalizmin önceki katılığı yerini (deyim yerindeyse) daha yumuşak bir çeşide bırakmıştır.

Gerek klasik liberal ideolojide ve gerekse refah liberalizminde nihai amaç ne olursa olsun -endüstrileşme veya kalkınma- sosyal politikanın kavramsallaştırılmasında ve uygulanmasında makroekonomik ve sınıfsal bakış

89 Judith Tendler (2004). “Why Social Policy is Condemned to a Residual Category of Safety Nets and What to Do About It”, Thandika Mkandawire (ed), *Social Policy in a Development Context*. New York: Palgrave Macmillan.

açısı egemen olduğu halde, hemen her ülkenin kendine özgü sosyal politika programları olmuştur. Ancak neoliberalizmde mikroekonomik ve bireysel bakış açısı egemen hale gelmiş ve bu bakış açısı küresel ve homojen bir şekilde yayılma eğilimi göstermiştir. Bu anlamda neoliberal ideoloji, kavramsallaştırma ve uygulama açısından liberalizmin ilk dönemindeki gibi katı hali ile son dönemindeki küresel yayılma çabası nedeniyle daha uçucu (ya da gaz) hali olarak birlikte var olmaktadır.

Neoliberal ideolojinin iki hal olarak aynı anda birlikte var olması birçok çelişkiyi de beraberinde getirmektedir. Harvey'nin⁹⁰ de belirttiği gibi, “temelinde bireysel özgürlüklere vurgu yatan Neoliberal söylem liberteryenizm, kimlik politikaları, çok kültürlülük ve nihayetinde de narsistik tüketiciliği, devletin gücünü ele geçirmek yoluyla sosyal adalete ulaşmayı amaçlayan sosyal güçlerden koparır.” Söz konusu kopuş çelişkileri de kaçınılmaz kılmaktadır. Örneğin, neoliberal ideolojinin sosyal olanı bireyselleştirmesi, bireye ve özgürlüğüne yapılan o kadar vurguya rağmen, aslında bireyi yok eden ve araçların, amaçların ve hedeflerin piyasanın bekâsı için ve piyasanın egemenliğinde belirlendiği bir durum ortaya çıkarır. Böyle bir ortamda ise o üzerine titrenen bireyin kimliği, seçme özgürlüğü, çok kültürlülüğü, farklılığı, içinde yaşadığı sivil toplumu ve hakları tamamıyla ekonomik olanın boyunduruğunda tanımlanır ve gerçekleşir. Daha açık bir deyişle, küresel bir pazardan başka bir şey olmayan ve adına sivil toplum denen kütlenin içinde, kendi sermayesinin girişimcisi olarak birey; pazarın sunduğu seçenekler ve haklar arasından ve satın alma gücüyle sınırlı bir seçme “özgürlüğüyle”, bütün farklılıklarından ve kültüründen arındırılmış bir atom olarak hareket eder hale gelir. Buna kısaca yok olmak da denir.

Sonuçta neoliberal küreselleşme, sosyal politikanın potansiyelleri olarak adlandırabileceğimiz sosyal korumacılık, bölüşüm ve dönüşüm yeteneklerini pasifleştirir⁹¹ (ya da evcilleştirir) ve kimi piyasa ve kalkınma politikalarının başarısızlıklarına çare olarak, “sosyal” olanın yokluğunda ve yalnızca “ekonomik” olanın boyunduruğunda, dolayısıyla da sosyal belirleyicilerin bütününden yalıtılarak kaba bir ekonomik (ya da muhasebe) soruna indirgenen basit bir “sosyal güvenlik ağları” anlayışını sosyal politika olarak sunar.

90 Harvey, 2007, s. 41.

91 Mkandawire, 2004. Mkandawire, sosyal politikaların dönüştürücü potansiyelinin sınırları konusunu açıkça tartışmıyor. Buğra ise sosyal politikanın kapitalizmin içine yerleştirilmiş bir truva atı olduğunu belirtip, dönüştürücü kapasitesini, “kapitalizmden söz ederken üzerinde durulması gereken temel noktanın üretim araçlarının özel mülkiyeti” olmadığı bir çerçevede değerlendiriyor. Sonuçta, haklar üzerinden bir söylem ve eylem geliştirmek ile dönüşümün mümkün olacağını vurguluyor. Ayşe Buğra (2010). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika* (4. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları, s. 257.

Sosyal politikanın unsurlarının ne tamamıyla devletin bir lütfu ne de tamamıyla mücadeleyle elde edilmiş bir ödün olduğunu hatırlamakta yarar vardır. Fakat aynı zamanda, sosyal politikanın, korumacı ve bölüşümcü işlevleri yanında, dönüştürücü bir potansiyeli olduğu da unutulmamalıdır. Bu dönüştürücü işlev, sosyal politikanın başta tanımladığımız anlamda ve tarihsel dönüşümü akılda tutuldukça ve vurgulandıkça gerçek bir dönüşüm mümkündür. Aksi takdirde sosyal politikanın dönüştürücü işlevinin neoliberal ideolojinin kavramsallaştırdığı anlamda bireysel özgürlüklere, kimliklere, kültürlere, sivil topluma ve haklara vurgu ile böylesine bir dönüşümü gerçekleştirmesinin mümkün olmadığını düşünüyoruz. Bu anlamda özellikle son dönemdeki küresel krizin bir fırsat yarattığını düşünüyor ve bu fırsatın iyi kullanılması gerektiğine inanıyoruz.

Kaynakça

- Aaron, Henry J. (1966). "The Social Insurance Paradox", *Canadian Journal of Economics*, C. 32 S. 3, s. 371-374.
- Alada, A. Dinç (2007). "Öncü İktisat Düşünürleri Yeni Liberalizme Karşı (Mı?)", *Toplum ve Bilim*, S. 108, s. 167-185.
- Becker, Gary S. (1993). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, With Special Reference to Education*, Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Boratav, Korkut ve Metin Özüğurlu (2006). "Social Policies and Distributional Dynamics in Turkey: 1923-2002", Karshenas, M. and Moghadam, V.M. (ed.) *Social Policy in the Middle East*, New York: Palgrave/Macmillan.
- Buğra, Ayşe (2010). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika* (4. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cesaratto, Sergio (2005). *Pension Reform and Economic Theory*. Cheltenham, UK & Northampton, MA: Edward Elgar.
- Commission on Social Determinants of Health (2008). *Closing the Gap in a Generation: Health Equity Through Action on the Social Determinants of Health*. Final Report of the Commission on Social Determinants of Health. World Health Organization.
- Deraniyagala, Sonali (2005). 'Neoliberalism in International Trade: Sound Economics or A Question of Faith?' Saad-Filho, A. and Johnston, D. (ed.) *Neoliberalism: A Critical Reader*. London, Ann Arbor: Pluto Press.

- Ferges, Zsuzsa (1997). "The Changed Welfare Paradigm: The Individualization of The Social", *Social Policy and Administration*, C. 31, S. 1, s. 20-44.
- Fine, Ben (2002). *The World of Consumption: The Material and Cultural Revisited* (2nd edition), London: Routledge.
- Fine, Ben (2004). "Social Policy and Development: Social Capital as Point of Departure", Mkandawire, T. (ed) *Social Policy in a Development Context*, New York: Palgrave Macmillan.
- Fine, Ben and Dimitris Milonakis (2009). *From Economics Imperialism to Freakonomics: The Shifting Boundaries between Economics and Other Social Sciences (Economics as Social Theory)*. London: Routledge.
- Foucault, Michel (2008). *The Birth of Biopolitics*. Houndmills: Palgrave Macmillan,
- Ghosh, Joydeep (2004). "Social Policy in Indian Development", Mkandawire, T. (ed) *Social Policy in a Development Context*, New York: Palgrave Macmillan.
- Gough, Ian (1979). *The Political Economy of the Welfare State*. London: The Macmillan Press Ltd.
- Grossman, Michael (1972a). *The Demand for Health: A Theoretical and Empirical Investigation*. New York: National Bureau of Economic Research.
- Grossman, Michael (1972b). "On the Concept of Health Capital and Demand for Health," *The Journal of Political Economy*, C. 80, S. 2, s. 223-255.
- Harvey, David (2007). *Brief History of Neoliberalism*, Oxford: Oxford University Press.
- Hunt, Emery Kay (2003). *Property and Prophets: The Evolution of Economic Institutions and Ideologies* (7th edition), New York: M. E. Sharp.
- Klein, Naomi (2008). *The Shock Doctrine*, New York: Picador
- Koivusalo, Meri and Eeva Ollila (1997). *Making a Healthy World. Agencies, Actors and Policies in International Health*, London: Zed Books.
- Koivusalo, Meri and Eeva Ollila (2008). "Global Health Policy", Yates, N. (ed) *Understanding Global Social Policy*, Bristol - UK: The Policy Press.
- Köse, Ahmet Haşim ve Serdal Bahçe (2009). "'Yoksulluk' Yazınının Yoksulluğu: Toplumsal Sınıflarla Düşünmek", *Praksis*, S. 19, s. 385-419.
- Mantoux, Paul (1927). *The Industrial Revolution in the Eighteenth Century*, New York: Harcourt Brace.
- Mills, Anne, Sara Bennett and Steven Russell (2001). *The Challenge of Health Sector Reform: What Must Governments Do?*, New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Mkandawire, Thandika (ed.) (2004). *Social Policy in a Development Context*. New York: Palgrave Macmillan.
- OECD (2007). "Pension Reforms: Early Birds and Laggards", *Pensions at a Glance*, S.1, www.oecd.org/els/social/ageing/PAG, (Erişim tarihi: 05.03.2012).
- Orenstein, Mitchell A. (2008). "Global Pension Policy," Yates, N. (ed.) *Understanding Global Social Policy*, Bristol - UK: The Policy Press.
- Orszag, Peter R. and Joseph E. Stiglitz (1999). "Rethinking Pension Reform: Ten Myths about Social Security Systems", Presented at the Conference on "New Ideas about Old Age Security." The World Bank Washington, D.C. September 14-15.

- Özel, Hüseyin (2009). *Piyasa Ütopyası*. Ankara: BilgeSu.
- Özügürlü, Metin (2005). *Anadolu'da Küresel Fabrikanın Doğuşu: Yeni İşçilik Örüntülerinin Sosyolojisi*, Emek Çalışmaları Merkezi, Ankara: Bilimsel Yayınlar.
- Polanyi, Karl Paul (1944). *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Beacon Hill, Boston: Beacon Press.
- Saad-Filho, Alfredo (2005). "From Washington to post-Washington Consensus: Neoliberal Agendas for Economic Development", Saad-Filho, A. and Johnston, D. (eds) *Neoliberalism: A Critical Reader*, London, Ann Arbor: Pluto Press.
- Saad Filho, Alfredo and Deborah Johnston (2005). "Introduction", Saad-Filho, A. and Johnston, D. (eds) *Neoliberalism: A Critical Reader*, London, Ann Arbor: Pluto Press.
- Samuelson, Paul A. (1958). "An Exact Consumption-Loan Model of Interest With or Without the Social Contrivance of Money", *Journal of Political Economy*, C. 56, S. 6, s. 467-482.
- Santerre, Rexford E. and Stephen P. Neun (2010). *Health Economics: Theory, Insights, and Industry Studies* (5th edition), Mason, Ohio (USA): South-Western College Learning.
- Schultz, Theodore William (1971). *Investment in Human Capital: The Role of Education and Research*, New York: The Free Press.
- Şenses, Fikret (2006). *Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk*, İstanbul: İletişim.
- Starr, Paul (1982). *The Social Transformation of American Medicine: The Rise of a Sovereign Profession and the Making of a Vast Industry*, Basic Books.
- Taylor-Gooby, Peter (1994). "Postmodernism and Social Policy: A Great Leap Backwards?", *Journal of social Policy*, C. 23, S. 3, s. 385-404.
- Taylor-Gooby, Peter (1997). "In Defence of Second-best Theory: State, Class and Capital in Social Policy", *Journal of Social Policy*, C. 26, S. 2, s. 171-192.
- Tendler, Judith (2004). "Why Social Policy is Condemned to a Residual Category of Safety Nets and What to Do About It", Mkandawire, T. (ed) *Social Policy in a Development Context*, New York: Palgrave Macmillan.
- United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD) (2005). *Gender Equality: Striving for Justice in an Unequal World*, UNRISD.
- Urquhart, Robert G. (2011). "The Price of Market: Pursuit of Self-interest as Annihilation of Self?" Working Paper, University of Denver.
- Wallerstein, Immanuel (1996). "Social Science and Contemporary Society: The Vanishing Guarantees of Rationality", *International Sociology*, C. 11, S. 1, s. 7-25.
- The World Bank (1993). *World Development Report 1993: Investing in Health World Development Indicators*, The World Bank and Oxford University Press, Washington, DC: World Bank.
- The World Bank (1994). *Averting the Old Age Crisis: Policies to Protect the Old and Promote Growth*. Washington, DC: World Bank.
- Yalman, Galip L. (2011). "Discourse and Practice of Poverty Reduction Strategies: Reflections on the Turkish Case in the 2000s", Vural, İ.E. (ed.) *Converging Europe: Transformation of Social Policy in the Enlarged European Union and in Turkey*, Ashgate.

Yenimahalleli Yaşar, Gülbiye (2008). “Türkiye’de 1980 Sonrası Sağlık Politikalarında Gözlenen Neoliberal Dönüşüm ve Sonuçları Üzerine Değerlendirmeler”, *Mülkiye*, C. XXXII, S. 260, s. 157-192, Güz, Ankara.

Yenimahalleli Yaşar, Gülbiye (2011). “Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Neoliberal Dönüşümü”, *Mülkiye*, C. XXXV, S. 272, s. 163-193.

Yenimahalleli Yaşar, Gülbiye (2011). “Health Transformation Programme in Turkey: An Assessment” *International Journal of Health Planning and Management*, 26 (2): 110-133.